

ХУДОЖНЯ КАРТИНА „НЕЛЕГКОГО ЖИТТЯ НАРОДУ” В ОПОВІДАННЯХ І. ЧЕНДЕЯ

Анотація. У статті йдеться про трансформацію народних паремій в оповіданнях І.Чендея „Ружана”, „Провесна”, „На заробіток”, „Задушна субота”, „Тестамент” як одного з жанрів образної поетики фольклору, що увиразнюють художню картину існування селян, відтворюють життєві реалії.

Ключові слова: оповідання, фольклор, прислів'я, побажання, прокльони, трансформація.

Resume. The article explores the transformation of folk proverbs in I. Chendey's stories "Ruzhana", "Provesna", "Seasonal Workers", "Stuffy Saturday", and "Testament" as the genre of folklore poetics. The author examines how folk proverbs and sayings portray the miserable life of peasants and depict the harsh realities of life.

Key words: story, folk-lore, proverb, wish, curses, transformation.

Письменник, покликаний служити своїй нації, має всі можливості створити „правдиву художню картину сучасності, картину складного, суперечливого, нелегкого життя народу” [1, 162], – так зазначив у 1959 році молодий тоді літературний критик Іван Дзюба, акцентуючи на досягненні реалій тих часів, втіленні їх сокровеного змісту й творчого пафосу в художніх творах. Аргументуючи, що це завдання під силу письменникам „...великої душі та щирої вдачі, допитливої думки та невиситимої жадоби знань, багатого обдарування та широкої культури, благородної самовідданості” [1, 161]. Сучасність, на думку критика, дає письменникові людинознавчий та народознавчий „матеріал”, проте вартісних творів на задану тему на той час було замало. Серед їх недоліків автор виділяє ідейну бідність, відсутність історичного та політичного осмислення життєвих явищ, тенденцію до ілюстраторства, белетристичного коментування соціологічних істин, показу життя не від проблеми, а до проблеми.

Саме суперечливим, складним, нелегким постає життя народу в численних оповіданнях І.Чендея, котрі з'явилися у 50-60-х роках ХХ століття (збірки „Чайки летять на Схід” (1955), „Вітер з полонини”(1958), „Ватри не згасають” (1960), „Чорнокнижник” (1961), „Поєдинок” (1962), „Терен цвіте” (1967) та інші).

На особливості великої й „малої” прози кінця 50-х – початку 60-х років ХХ століття, шляху упертого переборювання ілюстративності, газетності, доланні схем і приписів, активізації художнього мислення звернув увагу О. Гончар на V з'їзді письменників України (1966), щоб „збагнути не лише тимчасове в житті, перехідне, однопроблемне, а прагнути побачити дійсність у найсуттєвішому, досягнути весь поліфонізм життя” [3, 36].

Особливо колоритно постає нелегка доля селян в оповіданнях І.Чендея „Ружана”, „Провесна”, „На заробіток”, „Задушна субота” „Тестамент” та інших. В основу багатьох творів покладено життєві факти, описані за допомогою нових принципів

художнього відтворення дійсності, звернень до фольклору як до одного з напрямків образної поетики. Особливо в кінці 50-х – початку 60-х років ХХ ст. письменники винаходили нові „можливості в поезиці фольклору” [3, 61], коли він набув філософського підґрунтя. На тому ж таки V з'їзді письменників України О. Гончар наголошував на зверненні митців до народних першоджерел, застерігаючи від механічно-компілятивного використання фольклорних образів і мотивів, про поверхові їх переспіви, бо „фольклор, будучи по-сучасному переосмислений, пропущений крізь горнило душі, крізь творчу уяву митця, може стати активним художнім чинником і слугувати новим гуманістичним концепціям” [3, 64]. І.Чендей, виступаючи на тому ж письменницькому форумі, серед нагальних назвав проблему збереження й охорони пам'ятників культури та історії України, взаємодію художньої літератури й фольклору, закликав звернути увагу митців „до фольклорних скарбів народу” [3, 209].

Фольклор, що „органічно належав самому способові життя людей, в оточенні яких формувався майстер слова” [4, 209], у творчості Івана Михайловича Чендея вже неодноразово ставав об'єктом досліджень науковців. У його оповіданнях чути, „як легінь залетється піснею, а трембіта захлинеться голосами” [7, 217], співає гомінливий гурт і парубки, „йдучи на заробіток” [7, 183], проводжаючи лісорубів „сільські музики виграють на скрипках” [7, 184], на узбіччі „лине голос калинової сопілки” [7, 214]. Та й сам автор у роздумах про джерела творчості письменника загалом акцентував увагу на правді життя й народній пісні, зазначивши, що під поняттям пісня він розуміє „...все прекрасне, чим багатий наш великий народ – його душевні щедроти і мрію, сердечність та емоційність, крилату фантазію і жагу до прекрасного, любов до казки, вишиванки, до танка і співу, невисипущу потребу духовного збагачення” [6, 49].

Оповідання цього талановитого прозаїка особливо багаті на найкоротші жанри усної народної творчості – прислів'я, побажання,

прокльони, – тому у своїй розвідці зупинимось на пареміографії, яка в образній формі відтворює буттєві реалії.

Виражаючи почуття незадоволення, обурення чи досади, висловлення гніву чи побажання зла, з вуст героїв чути прокльони, які йдуть не від прямого бажання заподіяти шкоду, спричинити хворобу чи смерть, а як відповідь на соціальну несправедливість панам, попам, шинкарям, екзекуторам, бо „вся його творчість – проти перетворення карпатського селянина у люмпен-пролетаріат” [5, 138].

М.Пазяк, досліджуючи трансформацію паремій у художніх текстах, зауважив, що традиція використання їх у літературі сягає давніх часів: „Більшість пам’яток протягом століть щедро вбирали в себе народну мудрість. Спочатку це засвоєння, очевидно, було стихійним, згодом народні вислови вводяться в контекст з відповідною ідейно-естетичною метою” [2, 83].

Зразки паремій у малій прозі І. Чендея, на нашу думку, вводяться з метою правдивого відтворення життя, адже це той жанр фольклору, що найактивніше побутує в народі. В оповіданні „Провесна” постає життя родини села Забереж, Параски і Якова Білунів, які мали „мізерну, пісну смужку” землі, і над ними висіла „недоля тягарем, злидні нависними хмарами” [7, 263]. Тому героїня ладна була сама голосувати й чоловіка агітувати за аграрну партію, аби тільки пани приписали землі й дали насіння та суперфосфату.

На селі за аграріїв агітував не тільки агент, піп, а й корчмар Шімша, характеристику якому в думках з прокльонами подала Параска: „Той випив не одну капку крові, бодай чорні круки випили його очі! До рук того проклятника-зайди прилипла не одна людська кєрвавиця-мозолиця... Той не одного пустив з торбою по світу!” [7, 216].

Йй дуже хотілось не розбагатіти, а хоча б безбідно жити, тому й голосувала наперекір своєму чоловікові, який неодноразово обурювався: „Най чорт бере панів і аграріїв з ними!” [7, 259]. Розуміла, що вірити панам не можна: „А не обдурите, бо прокляну і сьоме ваше коліно, гіркі слізки на вас карою впадуть! – погрожувала Параска” [7, 262].

Йдучи до корчмаря Шімші за суперфосфатом, бо вчинила чесно, Параска думала: „Не дадуть суперфосфат, я їх прославлю на цілий світ! Я Шімші очі випарю... Нічого залишати своє панам... Нехай тільки спробують обдурити!... Я на чорну службу попові дам... Прокляне їх, і я прокляну своїми сльозами і молитвами..., – погрожувала в думках Параска” [7, 216].

У прокльонах відбилася давня магічна віра в силу слова, яке може принести людині добро або нещастя. І.Чендей використав ті прокльони, які зафіксовані в живій мові, тому вони допомагають передати картини нелегкого життя народу.

Коли Гафійка зрозуміла, що екзекутор забере їхню годувальницю Ружану, вона в прокльонах виливала всю злість на панів, які не розуміли, що

таке нестатки: „Боршанина з рудою, як лисячий хвіст, бородою вінчувала, щоб його розметало людське добро, щоб повісився на сухій вільсі, щоб на гладенькій дорозі полобив обидві ноги, щоб позбувся радості від того, що найбільше його тішить” [7, 177].

З вуст Мацали („На заробіток”) лунають прокльони не конкретному адресату, а нестаткам, які гнали селян на заробітки, й усім, хто його експлуатував і дунив колись: „Наробився я, пек би тим заробітком! ... Замозолив не одну, не дві крони. Щоб панам на шкірі присохли мої заробітки! Робиш, мучишся, а прийде платити – тобі дали не скільки, як сам собі нарахував. Питаєш, що сталося, а вони тобі такого наговорять, таких церемоній нарозповідають, що думаєш: правду мають пани, заробив менше, аніж думав” [7, 183].

Малому Ільку з оповідання „Задужна субота” дуже хотілось, щоб мати їм зварила яєць, дізнавшись, що їх всі віднесуть „пану духівнику”, який з’їсть і помолиться в задужну суботу за „діда, бабку, прабабку і прадідика”, гукнув і побіг на піч: „Бодай той піп розпука від яєць!” [7, 211].

Герої оповідань І.Чендея постають добрими роботящими людьми, які, навіть знаючи панську вдачу, не бажали зла. Шіка Шварц („Провесна”) „заварив” агітацію, та Яків про нього говорив: „Бодай йому Бог дав здоров’я”, – хоч це побажання мало й негативний відтінок [7, 237].

Переважна більшість прокльонів у творах І.Чендея взяті з народної творчості, тому побудовані на сталих кліше, що починаються словами „А щоб...”, „Щоб...”, „Хай...”, „Бодай ...”, „Най...”. Умовно їх можна поділити на соціальні, яких більше в оповіданнях, з уст героїв вони звучать, як єдиний порятунок, щоб відплатити за свою нелегку долю, і побутові, висловлені дітям, близьким, які не несуть установки на здійснення зла. Наприклад, Олена Сідун, „висока худорлява жінка з... кривими від важкої роботи пальцями” [7, 206] з оповідання „Задужна субота”, щоб втихомирити дітей, виголошує прокльон-погрозу: „А бодай ви поніміли! І помолитися не можна. Бодай вам язика повідсихали! – сердилася жінка” [7, 206].

У названих раніше оповіданнях І.Чендея багато прислів’їв, які допомагають у створенні художніх образів і картин, здійсненні ідейного задуму, служать засобом образного вираження моральних чи психологічних настанов. За підрахунками пареміологів прислів’я про людину, її життя, риси характеру, родинні стосунки становлять понад третину національного фонду паремій, у яких часто йдеться не тільки про фізичні та моральні якості особи, а й дається філософське осмислення її буття та поведінки: „... своя сорочка ближче до тіла” [7, 212]; „...здоровий ситому не вірить, ситий голодному не брат!” [7, 186].

Наприклад, Микола Скрип („Провесна”), підтверджуючи слухи про аграрну партію, говорить: „Брехали мені, брешу, не подивуйте, і я. За яку ціну купив, за таку продаю. Заробити на

цьому не хочу і галера. Та чорт не спить, а Бог бідних не забуває” [7, 219].

В оповіданні „Провесна” в пареміях простежується соціальний лейтмотив, хоча в них наголошується не на майновій нерівності, а скоріше на рисах характеру експлуататорів, возвеличуючи морально-етичний ідеал трудового народу. Наприклад, „Не дурний був той, хто казав: де не горить, там не куриться...” [7, 224]; „Тільки знайте: рука руку мие” [7, 225]; „Обіцянками засліплять очі, а ти знай: дешевому вовку в зуби не лізь” [7, 228]; „Стелите, паночку, м’яко! Та не знати, як будемо спати”. [7, 230]; „Вовк до вовка вие” [7, 230]; „Ліпше з розумним згубити, як з дурним знайти” [7, 255].

У творах І.Чендея є й побажання із зиченням здоров’я, добра, матеріального статку. В оповіданні „На заробіток” більшість застільні. Вирушаючи в дорогу на заробітки, чоловіки п’ють чарку на удачу: „На ваше здоров’я! За добрий заробіток, щоби-сьмо ся здорові і дужі вернули та щоби-сьмо за сим столом ще більше випили!

Печеникові, як бач, сподобалися такі примовляння, бо він і собі каже: „І за ваше п’ю, і за діточок ваших, щоб вирости та щоб розум просвітився!” [7, 182]. Застільні побажання походять від давнього звичаю пити міцні напої в час укладання угоди між двома сторонами на знак домовленості у якійсь серйозній справі, щоб задумане справдилося. Звичай відійшов у минуле, а використання сталих висловів збереглося.

Є багато народних формул-побажань до певних нагод. В оповіданні „Гестамент” ми зустрічаємо ті, в яких подяка за добру справу онучці, що виконала передсмертне бажання бабці: „А щоб ти виростила велика! А щоб тебе лихо ніколи не знало! Принесла бабці молочка!... – дякувала Семениха, п’ючи з кухлика” [7, 187].

Коли корчмар („Провесна”) записав 5 ц суперфосфату на Параску, вона дякувала й бажала: „А бодай вам Бог дав віку довгого, та щоб дав щастя вашим дітям, а царство небесне усопшим...” [7, 236].

Лист Петра до родини („На заробіток”) починається з побажання: „Дорога жінко! Першим словом вас усіх поздоровляю і бажаю вам такого здоров’я, як я його маю...” [7, 184].

У давніх побажаннях-замовляннях люди зверталися до сил природи – сонця, місяця, зірок і т.д. У творах І.Чендея ми зустрічаємося з пізнішими, тими, які побутують у народі, вживаються в повсякденному житті й часто допомоги просять у Бога.

Отже, використання паремій у художній літературі має не тільки семантико-граматичне, стилістичне значення, на якому акцентують мовознавці, в оповіданнях І.Чендея вони допомагають розкрити „життєпис” задуму автора, порушують морально-етичні проблеми, відтворюють життєві реалії, „відчуття істотних конфліктів закарпатської дійсності, уміння виразно побачити й подати народні характери, етнічну їх специфіку, колоритну мову” [4, 57].

Література

1. Дзюба І. Сучасність і література // Вітчизна. – 1959. – №2. – С.169 – 175.
2. Пазяк М. Трансформація паремій у текстах художніх творів // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 5-6. – С.83 – 94.
3. V з’їзд письменників Радянської України 16-19 листопада 1966 року. Матеріали з’їзду. – К.: Рад. письменник, 1967. – 298 с.
4. Сивокінь Г. Іван Чендей в історії української літератури ХХ ст. До 80-річчя від дня народження письменника // Дивослово. – 2002. – № 5. – С.57 – 58.
5. Скунець П. Патріархальний чи патріарх? // Дзвін. – 2002. – № 5-6. – С.139 – 141.
6. Чендей І. Від пісні і життя // Радянське літературознавство. – 1966. – №12. – С. 49 – 55.
7. Чендей І.М. Зелена Верховина. Повість. Оповідання. – К.: Дніпро, 1978. – 439 с.